

УДК 323.22-043.86(477-87)'1991/2025'
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v053.2025.40>

А. О. Панова

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-5443-4881>

аспірантка кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЗАКАРПАТТІ (1991–2025)

Постановка проблеми. Актуальність вивчення регіональних соціально-політичних процесів в Україні зумовлена низкою ключових факторів, що мають значення як для національного розвитку, так і для збереження цілісності держави. І пов'язано це з різноманітністю регіонів, реформою децентралізації та місцевого самоврядування, особливістю електоральних процесів, розвитком громадянського суспільства, функціонуванням регіональних політичних режимів, загрозами сепаратизму та зовнішнього втручання (йдеться про внутрішньорегіональну дестабілізацію в умовах воєнних дій).

Закарпаття – найбільш західний регіон України, відокремлений від решти країни гірським хребтом Карпат. Область має унікальне геополітичне положення (межує з чотирма державами Центральної Європи – Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією), багатонаціональний склад населення, особливу політичну культуру та еліту, специфіку функціонування регіональних політичних режимів. Вказані чинники окреслили особливий розвиток регіону після здобуття Україною незалежності в 1991 р., вони зумовлювали суспільно-політичний розвиток краю упродовж 1991–2025 рр. Тому, вивчення особливостей цього розвитку актуалізується низкою викликів останніх років у контексті забезпечення динамічного і стабільного функціонування регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню соціально-політичних процесів на Закарпатті присвячена низка наукових праць вітчизняних дослідників. Перш за все, йдеться про колективні монографії «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура» [3] та «Електоральні процеси в Україні в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття» [2] в яких колективи авторів вивчають складний комплекс питань, які пов'язані з розвитком Закарпаття в цілому, етнічними та виборчими процесами.

А також слід виокремити низку наукових розвідок ужгородських дослідників Ю. Остапця [7; 8] та В. Пащенко [9; 10; 11], які безпосередньо торкаються проблематики аналізу соціально-політичних процесів на Закарпатті у різні періоди розвитку. Загальноукраїнський контекст регіональних процесів проаналізовано на основі

авторських історій України С. Кульчицького [5] та С. Федаки [14]. Методологія дослідження регіональних процесів побудована на основі досліджень С. Гайдая [1], А. Кузишина [4], К. Лузана [6], А. Романюка [13].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – виокремити та охарактеризувати основні періоди розвитку соціально-політичних процесів на Закарпатті упродовж 1991–2025 років. Досягнення мети потребує вирішення таких дослідницьких завдань: 1) дослідити чинники впливу на соціально-політичні процеси на Закарпатті; 2) виокремити та охарактеризувати основні періоди розвитку соціально-політичних процесів на Закарпатті (1991–2025).

Виклад основного матеріалу. «Політичний процес – це функціональна характеристика політичної системи, зміст якої визначається виконанням суб'єктами політики своїх специфічних ролей і функцій. Його можна представити: а) як сукупність видів і форм діяльності політичних суб'єктів, що прагнуть реалізувати свої цілі в політичній сфері; б) як певну послідовність певних дій і подій; в) як функціонування політичної системи в часовому вимірі та зміну її станів» [12, с. 80].

У «Політичній енциклопедії» політичний процес трактується як «сукупність послідовних дій політичних суб'єктів з реалізації своїх інтересів через політичну владу» [6, с. 596]. При цьому змістом політичного процесу слід вважати спрямування розвитку країни / регіону у певному напрямі. В силу особливостей політичного розвитку України (домінування президента у системі владних відносин) змістовність загальнонаціональних суспільно-політичних процесів багато в чому залежить від переможців президентських і парламентських виборів. Тому, на думку А. Романюка, під «політичним процесом» слід розуміти спрямування розвитку суспільства в певному напрямі внаслідок взаємодії політичних акторів» [13, с. 169]. Дане визначення робить наголос на тому, що суспільство рухається/змінюється в певному напрямі.

Отже, категорія «політичний процес» відображає мінливість політики, розкриває рух, динаміку, еволюцію політичної системи, зміну її станів у часі та просторі. До змісту політичного процесу

включається вся сукупність дій різних суб'єктів політики щодо здійснення своїх специфічних функцій у сфері влади, що ведуть до зміни та розвитку (або занепаду) політичної системи суспільства. А «будучи комплексною характеристикою політичного життя, сам він визначається політичним режимом, партійною системою, формою правління, формою державного устрою, а, по суті, всіма елементами політичного життя» [6, с. 596].

Політичний процес може розгортатися у різних просторових межах – на рівні будь-якого політичного співтовариства, що в тому чи іншому аспекті виступає як єдине ціле, як система. На цій підставі можна виділити світові (глобальні), національні (внутрішньодержавні), регіональні (для України, наприклад, це області, східні, західні, центральні регіони), локальні політичні процеси.

Характеризуючи регіональний політичний процес А. Романюк підкреслив, що «стосовно регіонального рівня ми латентно припускаємо, що він є похідним/залежним від національного, відповідно національний відіграє вирішальне значення в його формуванні і спрямуванні. Традиційна вертикальна конструкція політичної системи та політичних інститутів зумовлюють, що формат політичного життя на регіональному рівні виступає проекцією національного рівня. Виявом цього служила конструкція інститутів виконавчої влади на рівні областей та районів, яка зеркально відображала розклад політичних сил на рівні Києва. Прикладом цього слугували державні адміністрації на рівні областей і районів особливо на сході і заході країни за часів президентства В. Ющенка та В. Януковича» [13, с. 170].

В той же час зазначимо, що регіональний політичний процес може характеризуватися власним набором політичних акторів подеколи не відповідних каталогу притаманному центру та іншим регіонам, почасти відмінними комбінаціями взаємодії між ними та як наслідок особливостями темпу та напрямками/векторами розвитку регіонів один стосовно іншого та стосовно цілої України. Зміст регіонального політичного процесу розкривається у різних формах політичної діяльності (політичне / державне управління, політичні вибори, референдуми, конфлікти, соціальні потрясіння, мітинги, тощо).

Що ж до поняття «суспільно-політичний процес», то слід зазначити про різні підходи до трактування його сутності, але загалом можна таким чином окреслити його змістовне значення: це процес, який поєднує в собі суспільне (соціальне) і політичне. Це діалектичне поєднання, яке вказує на взаємопроникнення і взаємовплив соціального на політичне та політичного на соціальне. Сутність такого діалектичного поєднання полягає в наступному. По-перше, «політичний процес» та «соціально-політичний процес» можна вико-

ристовувати як слова синоніми. У випадку коли відбувається стабільний розвиток суспільства ми спостерігаємо гармонійне поєднання у взаємовідносинах держави і громадянського суспільства. У випадку соціальних потрясінь, революцій у соціально-політичних процесах домінує соціальне, тобто під тиском народних мас відбуваються суттєві зрушення в політичній системі. А у випадку жорстких авторитарних і тоталітарних режимів ми бачимо у соціально-політичних процесах домінування держави (державних інститутів). По-друге, вплив соціального на політичне призводить до змін у системі владних відносин / політичній системі, і іноді досить кардинальних (соціальні революції). По-третє, вплив тоталітарного / авторитарного режиму на соціальне призводить до знищення громадянської ініціативи та громадянина як такого.

Отже, «соціально-політичний процес – це варіативна комбінація суспільних та політичних характеристик в контексті та в межах не лише парадигми розвитку, а й процесуального, просторового, часового та мультипроцесного змістів і характеристик дій, взаємодій та протистояння учасників політичної системи. Причому цей процес, хоча й умовно, можна вважати сукупністю та/або сплетінням (павутиною) різноманітних процесів, які своєю чергою нагадують Лейбніцовські монади» [1, с. 86].

Регіональні соціально-політичні процеси мають територіальну локацію. Вони відбуваються у межах певної території та обмежені адміністративними кордонами (наприклад, область, район). Тому соціально-політичні процеси на регіональному рівні формуються і відбуваються під дією низки чинників, до яких ми можемо віднести. *По-перше, історичний контекст*, який пов'язаний з тим, що Закарпаття тривалий час було територіально відокремлено від інших українських земель. Це сформувало його унікальну політичну культуру, етнічний склад населення та суспільні настрої [3, с. 23–245].

По-друге, етнічна та мовна різноманітність. Регіон є одним із найбільш багатонаціональних в Україні: тут проживають українці, угорці, роми, румуни, росіяни, словаки, німці, євреї та представники інших етнічних груп. Це впливає на мовну політику, відмінність політичних уподобань Закарпаття від інших регіонів України та продукує низку конфліктних ситуацій (створення Угорського автономного округу, мовне питання тощо) [3, с. 504–513].

По-третє, географічне розташування. Близькість до Європейського Союзу (спільні кордони з Польщею, Угорщиною, Словаччиною та Румунією) сприяє активній транскордонній співпраці. А також зумовлює високий рівень трудової міграції населення до Європи, що, з одного боку,

зменшує соціальну напругу (менше безробіття), а, з іншого, призводить до демографічного скорочення населення.

Таким чином, географічне розташування Закарпаття визначає його європейську орієнтацію, впливає на економіку через міграцію та транскордонну торгівлю, створює мовні та етнічні виклики, що робить регіон особливим у політичному, економічному та соціальному вимірах.

По-четверте, економічні чинники. Закарпаття характеризує високий рівень безробіття, який стимулює міграцію та розвиток «човникового» бізнесу. При цьому домінування тіньової економіки та контрабанди (особливо на кордонах) є значним викликом для місцевої влади. Це створює певний політичний дискурс, оскільки частина населення залежить від неофіційного бізнесу, а боротьба з корупцією в цій сфері має обмежений ефект в силу низки причин. Йдеться про те, що неофіційна економіка продукує патрон-клієнтальні відносини, що відображається на особливостях політичної участі населення.

По-п'яте, специфіка функціонування політичної сфери регіону. Вплив локальних політичних еліт, які часто конкурують між собою за контроль над регіоном. Виборчі процеси та політичні орієнтації Закарпаття відрізняються від інших регіонів України через близькість до Євросоюзу та етнічну специфіку, а відносини з центральною владою інколи напружені через автономістські настрої.

Політичні процеси в Закарпатській області мають унікальні особливості, що зумовлені її історією, географічним розташуванням, етнічним складом і соціально-економічними факторами. Регіон демонструє відмінні політичні тенденції порівняно з іншими областями України [3; 7; 9].

По-шосте, вплив соціальних чинників. Соціальні фактори відіграють важливу роль у формуванні соціально-політичних процесів Закарпаття. Через історичні, етнічні, демографічні та культурні особливості регіон має унікальний соціальний ландшафт, який впливає на виборчі уподобання, громадянську активність та міжетнічні відносини.

Багато закарпатців виїжджають на роботу за кордон (Угорщина, Чехія, Словаччина, Польща, Німеччина), що впливає на соціальну структуру. Еміграція молоді спричиняє «старіння» населення, що змінює політичні пріоритети (старші виборці схильні підтримувати стабільність, а не реформи). Трудові мігранти часто голосують за політиків, які підтримують євроінтеграцію та покращення умов для заробітчан. Населення Закарпаття характеризує низька політична активність та високий рівень патерналізму. А також Закарпаття має унікальну культуру, яка підсилює регіоналізм, інколи навіть на межі з автономізмом [3, с. 448–462].

По-сьоме, особливості соціально-політичних процесів на загальнонаціональному рівні, які мають вплив на регіональні процеси у такому контексті: організація і проведення виборчих кампаній, реформа децентралізації, євроінтеграційний курс України, соціальні потрясіння, економічний стан, мовно-культурна політика держави тощо [5, с. 271–530; 14].

По-восьме, російсько-українська війна. Після початку повномасштабної агресії Росії у 2022 р. Закарпаття стало одним із головних регіонів для внутрішньої міграції населення з постраждалих областей. Цей регіон традиційно вважався безпечним і стабільним, що сприяло притоку великої кількості внутрішньо переміщених осіб. Їх присутність суттєво вплинула на соціально-політичну ситуацію в регіоні. У контексті соціальних змін: а) зростання кількості населення краю, що створило навантаження на інфраструктуру, медицину, освіту; б) активізація волонтерських та громадських організацій, зокрема створення нових неурядових організацій переселенцями; в) зміна етнокультурного балансу. У контексті політичних процесів: а) залучення до місцевого самоврядування внутрішньопереміщених осіб (ВПО) (участь у громадських слуханнях, ініціювати змін у сфері житлової політики, адвокація своїх прав тощо; б) поляризація настроїв в деяких громадах з приводу розподілу ресурсів; в) вплив у майбутньому на місцеві вибори, оскільки ВПО мають право брати в них участь. В економічному контексті: відкриття нових бізнес-структур, релокація підприємств, зростання попиту на оренду житла, послуги, великі масштаби будівництва житла [5, с. 529–573].

Отже ієрархію чинників, які обумовлюють та впливають на регіональні суспільно-політичні процеси на Закарпатті можна описати наступним чином:

1 рівень: вплив міжнародного середовища (євроінтеграційні процеси, транскордонне співробітництво).

2 рівень: вплив загальнонаціональних чинників до яких відносимо: зміна політичного керівництва України (політичні та ідеологічні орієнтації лідерів, стиль керівництва), геополітична орієнтація держави (чітка відмінність між проєвропейським курсом (2005–2010, 2014–2025) та проросійською політикою (2010–2013), масові суспільні події та трансформації (революції, війна, національна мобілізація тощо), соціально-економічні умови (кризи 1990-х, пандемія COVID-19, рівень розвитку економіки тощо), розвиток громадянського суспільства та культури.

3 рівень: вплив регіональних особливостей (історія регіону, соціальна та економічна структура, географічне розташування, етнічна різноманітність, протистояння в середовищі регіональних еліт тощо).

Зазначимо, що серед вказаних чинників впливу на регіональні соціально-політичні процеси є такі, дія яких є постійною (наприклад, географічне розташування, історична пам'ять), а низки інших ситуативною (наприклад, соціальні потрясіння, пов'язані з помаранчевою революцією та Революцією гідності, кардинальні зміни політичного керівництва країною). Дія вказаних чинників (постійних і ситуативних) по-різному проявляється у часовому вимірі, тобто в рамках окреслених періодів розвитку соціально-політичних процесів.

Для виокремлення таких періодів можуть бути використані різні критерії. Відтак залежно від них можна по-різному трактувати періодизацію (наприклад, лише на основі електоральних циклів президентських виборів). У нашому дослідженні ми використаємо комплексний критерій, який буде включати: електоральні процеси; домінування елітних угруповань у краї та формування регіональних політичних режимів; зміна президентів держави, яка впливала на внутрішню і зовнішню політику, ситуацію в регіонах; реформа децентралізації та зміна в системі місцевого самоврядування; соціальні потрясіння (Помаранчева революція, Революція Гідності); геополітична орієнтація держави; соціально-культурна динаміка (розвиток громадянського суспільства). На основі вище вказаних чинників впливу та критеріїв періодизації, можемо виокремити такі періоди розвитку соціально-політичних процесів на Закарпатті.

Перший період: 1991–2004. Адаптація до нових умов незалежності, пошук особливого статусу та формування основних груп впливу на Закарпатті. Після розпаду СРСР Закарпаття разом з усією Україною проголосувало за незалежність 1 грудня 1991 р. Того ж дня в області відбувся і місцевий референдум щодо надання Закарпаттю спеціального самоврядного статусу у складі України. Переважна більшість учасників референдуму (78 %) висловилися «за» особливий статус регіону. Попри це, центральна влада в Києві проігнорувала результати плебісциту, відкинувши ідею автономії області. Політична влада в перші роки незалежності перейшла від комуністичної номенклатури до нових виборних органів. Соціально-економічна ситуація ранніх 1990-х характеризувалася глибокою кризою, розривом господарських зв'язків та гіперінфляцією. Водночас прикордонне розташування дало поштовх до міжнародної співпраці: вже у лютому 1993 р. за участі Закарпатської області було створено Карпатський євро регіон – міжнародну асоціацію прикордонних регіонів України, Польщі, Словаччини, Угорщини (з 1997 – і Румунії) для координації зусиль у сфері торгівлі, туризму, культури та інфраструктури. Закарпаття, як частина цього євро регіону, почало налагоджувати

прямі зв'язки з сусідами, що заклало основу для майбутніх проектів транскордонного співробітництва [3; 7; 9; 11].

Вказаний період також характеризується президентством Л. Кучми. Період правління Президента Л. Кучми (1994–2004) приніс відносну стабілізацію та економічне пожвавлення наприкінці 90-х, але також ознаменувався формуванням регіональних політичних угруповань (кланів, фінансово-олігархічних груп), які тривалий час домінували в області, конкуруючи між собою за політичний вплив [5, с. 271–330].

Другий період: 2005–2010. Переформатування регіональної політики за наслідками Помаранчевої революції: демократизація, національне відродження, євроінтеграція. Перемога Помаранчевої революції (2004) і обрання В. Ющенка президентом України призвели до зміни влади на всіх рівнях, у тому числі в Закарпатті. Колишній опозиціонер В. Балого, який активно підтримував В. Ющенка, отримав ключові посади: у 2005 р. його вдруге призначено головою Закарпатської ОДА, а згодом він перейшов на роботу до Києва – очолював Міністерство з надзвичайних ситуацій, а з 2006 р. до 2009 р. – Секретаріат Президента [9, с. 68–80].

У регіоні відбулося «перезавантаження» місцевої влади: представників старої адміністрації, пов'язаних із В. Медведчуком та СДПУ(о), усунули від влади. А домінуючий вплив здобуло угруповання на чолі з В. Балогою. На тлі зміни еліт відбулися знакові кроки, пов'язані з ідентичністю та національно-культурною політикою в Закарпатті. Попри проукраїнську риторику В. Ющенка, саме у цей період регіональна влада зробила крок назустріч русинському рухові. 7 березня 2007 р. Закарпатська обласна рада ухвалила рішення визнати на території області національність «русин» – фактично внесла русинів до переліку офіційно визнаних етносів краю.

Соціально-економічні процеси цього періоду мали подвійний характер. З одного боку, продовжувалося економічне зростання середини 2000-х (працювали іноземні заводи, розвивався туризм, знизилася безробіття). З іншого – у 2008–2009 рр. країну вразила світова фінансова криза, яка торкнулася і Закарпаття: частина нових виробництв скоротила обсяги або навіть закрилася, зросла трудова міграція до країн ЄС у пошуках кращого заробітку.

Конфлікти у «помаранчевій коаліції» на рівні держави відобразилися і на політичних процесах на Закарпатті. Підтримку громадян в області мали як «помаранчеві» сили, так і Партія регіонів (В. Януковича), що підготувало ґрунт для наступних змін. Наприклад, на парламентських виборах 2006 та 2007 рр. закарпатці віддали голоси не лише пропрезидентським силам, а й Партії регіонів [2; 7, с. 208–250]. Політична конкуренція у регіоні відбувалася між партіями з проєвропейською орієнтацією.

ентацією і партіями, які підтримували опозицію (В. Януковича) з проросійською орієнтацією.

Третій період: 2010–2014. Зміна влади в регіоні, монополізація управлінських функцій центром, впровадження проросійського курсу. Обрання на початку 2010 р. президентом України В. Януковича ознаменувало поворот у бік централізації (посилення вертикалі влади) та проросійського курсу (відповідно посилення проросійських наративів на місцевому рівні), що позначилося і на Закарпатті. На посаду голови облдержадміністрації був призначений О. Ледида – очільник Партії регіонів, і команда В. Балого змушена була тимчасово поступитися монополією на владу. Втім, В. Балого зумів домовитися з новою владою: він увійшов до коаліційного уряду М. Азарова як міністр з надзвичайних ситуацій (2010–2012 рр.). При цьому він сам і кілька членів його родини обиралися до Верховної Ради України як позапартійні мажоритарники від Закарпаття. Таким чином, неформальний вплив В. Балого на регіон зберігся, хоча формально область очолили представники В. Януковича.

За цих умов політичне життя на Закарпатті у 2010–2013 рр. було відносно спокійним. Обласна влада підтримувала ініціативи центру, опозиція була слабо представлена на місцях. На місцевих виборах 2010 р. Партія регіонів та партія В. Балого «Єдиний Центр» розподілили між собою вплив в області [7, с. 255–274; 11, с. 78–85].

Кульмінацією впливу загальноукраїнських подій на регіон стала Революція Гідності (Євромайдан). На Закарпатті, як і в інших західних областях, відбувалися акції солідарності – мешканці виходили на вулиці Ужгорода та Мукачеве з вимогою підписання Угоди про асоціацію з ЄС та припинення репресій проти протестувальників у Києві. Хоча протести не були такими масовими, як у Львові чи Києві, все ж у січні 2014 р. активісти пікетували Закарпатську ОДА. Після втечі В. Януковича в лютому 2014 р. стара обласна влада швидко втратила контроль в області. При цьому губернатор О. Ледида подав у відставку, а на його місце був призначений Валерій Лунченко (соратник В. Балого). Таким чином Закарпаття мирно перейшло на бік нової владної команди в Києві, увійшовши у наступну добу змін.

Четвертий період: 2014–2019. Трансформація регіональної політики, громадянського суспільства за наслідками Революції Гідності. Падіння режиму В. Януковича і початок російської агресії на сході України справили суперечливий вплив на Закарпаття. З одного боку, регіон, віддалений від зони бойових дій, залишався тиловим і відносно спокійним (відсутність сепаратистських виступів чи прямої воєнної загрози). З іншого – загальнодержавні процеси (війна, мобілізація, економічна криза) відобразилися і на контенті соціально-політичних процесів в регіоні.

Після президентських виборів 2014 р. новий президент П. Порошенко призначив головою Закарпатської обласної державної адміністрації (ЗОДА) В. Губаля (кандидат від В. Балого). Проте зовсім скоро після збройного конфлікту в Мукачеві та напередодні нових парламентських виборів він змінив губернатора на Г. Москаля (15 липня 2019 р.) [11, с. 85–96].

Паралельно на Закарпатті стартувала ключова реформа місцевого самоврядування – децентралізація, але її реалізація натрапила на опір. Коаліція в облраді, контрольована Г. Москалем (він поєднував посаду губернатора та лідера президентської фракції «Блок Петра Порошенка» в обласній раді), гальмувала створення об'єднаних територіальних громад. Перспективний план формування громад, поданий у 2015 р., чотири роки не ухвалювався – Закарпаття залишалося «острівком» поза процесом укрупнення громад.

Найбільш проблемним у розвитку краю у цей період залишався угорський фактор. Після ухвалення Україною нового Закону «Про освіту» (2017), який обмежував навчання мовами меншин після початкової школи, відносини з Угорщиною загострилися.

П'ятий період: 2020–2025. Новітній етап розвитку краю, пов'язаний з завершенням першого етапу реформи децентралізації, великою війною та європейською інтеграцією. Найбільш вагомий вплив на розвиток Закарпаття у цей період мали президентські (обрання В. Зеленського) та парламентські вибори 2019 р. (партія В. Зеленського «Слуга народу» здобуває в парламенті проурядову більшість) [11, с. 96–108]. Парламентські вибори 2019 р. були названі експертами «електоральною революцією».

Президентство В. Зеленського, яке почалося у 2019-му р., спершу не відзначалося особливою увагою до Закарпаття. Упродовж 2019–2021 рр. в області декілька разів змінювалося керівництво ОДА (за два роки – троє різних голів ЗОДА), що ускладнювало стратегічне планування та соціально-політичний розвиток області.

Наприкінці 2020 р. в регіоні вдалося завершити реформу децентралізації: в області утворили 64 об'єднані територіальні громади замість сотень дрібних сільських рад. Ці зміни дали місцевому самоврядуванню більше повноважень і ресурсів, хоча водночас позбавили обласну владу прямого впливу на сільські бюджети. Регіональна політика залишалася конкурентною: на місцевих виборах 2020 р. жодна сила не отримала повної переваги – в облраді депутати від регіональних партій («Команда Андрія Балого», «Рідне Закарпаття», КМКС-ПУУ) та загальнонаціональних партій («Слуга народу», «Європейська солідарність» та інші) були змушені шукати компроміси [8].

А другим домінантним чинником, який визначив вектор розвитку області стала війна розпочата Росією проти України 24 лютого 2022 р. З початком повномасштабного військового вторгнення в Україну, Закарпаття отримало нову місію у загальноукраїнському масштабі – гуманітарного тилу та воріт до Європи. Регіон не зазнав бойових дій, але відчув на собі потік сотень тисяч внутрішніх переселенців зі східних та центральних областей України. Міста Ужгород, Мукачево та інші прийняли велику кількість біженців, було розгорнуто центри допомоги, волонтерські хаби, склади для розподілу міжнародної гуманітарної допомоги. А також область стала транзитним коридором для постачання західного озброєння Україні, оскільки межує зі Словаччиною та Угорщиною (країнами НАТО).

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Регіональні соціально-політичні процеси на Закарпатті відбуваються під дією таких чинників: 1) історичний розвиток регіону; 2) географічне розташування; 3) етнічна та мовна різноманітність; 4) економічні чинники; 5) соціально-політичні чинники; 6) особливості соціально-політичних процесів на загальнонаціональному рівні; 7) російсько-українська війна.

У розвитку соціально-політичних процесів на Закарпатті можна виокремити такі періоди, які мають свої особливості та специфіку. Перший період: 1991–2004. Адаптація до нових умов незалежності, пошук особливого статусу та формування основних груп впливу на Закарпатті. Другий період: 2005–2010. Переформатування регіональної політики за наслідками Помаранчевої революції: демократизація, національне відродження, євроінтеграція. Третій період: 2010–2014. Зміна влади в регіоні, монополізація управлінських функцій центром, впровадження проросійського курсу. Четвертий період: 2014–2019. Трансформація регіональної політики, громадянського суспільства за наслідками Революції Гідності. П'ятий період: 2020–2025. Новітній етап розвитку краю, пов'язаний з завершенням першого етапу реформи децентралізації, великою війною та європейською інтеграцією.

Отже, з 1991 р. Закарпаття пройшло складний шлях трансформацій. Від намагань здобути автономію на зорі незалежності – до повної інтеграції в унітарну Україну; від пострадянського занепаду – до «інвестиційного дива» і поступового економічного зростання, релокації підприємств в умовах війни; від кланових війн 90-х – до відносно стабільної політичної ситуації сьогодення. Унікальне прикордонне положення зробило регіон своєрідним «містком» України до Європи. А загалом, суспільно-політичні процеси Закарпаття завжди розвивалися у тісній взаємодії із загальноукраїнськими: і Помаранчева революція,

і Революція Гідності, і російсько-українська війна 2022 р. знайшли відгук серед населення краю, а область в цілому зорієнтована на співпрацю з Європейським Союзом, зберігаючи при цьому свою самобутність та міжетнічну злагоду.

Література

1. Гайдай С. Дослідження суспільно-політичного процесу: особливості, складності та український контекст. *Наукові праці МАУП. Серія: Політичні науки*. 2017. Вип. 52 (1). С. 85–93.
2. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / Під ред. А. Круглашова і М. Токаря; [Ред. колегія: М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапець, Н. Ротар; Відп. за випуск М. Токар]; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2014. 552 с.
3. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під. Ред.. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколегія: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар; Відп. за випуск М. Токар]. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2010. 720 с.
4. Кузишин А. Регіональний вимір соціально-політичних процесів: теорія, методологія та практика суспільно-географічного дослідження. *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія*. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2021. 423 с.
5. Кульчицький С. Новітня історія України (1953–2023). Київ : Арій, 2024. 576 с.
6. Лузан К. Політичний процес. Політична енциклопедія. Редколегія: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. Голови) та інші. Київ : «Парламентське видавництво», 2012. С. 596–597.
7. Остапець Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів: Монографія. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2016. 412 с.
8. Остапець Ю., Копинець Ю. Регіональні особливості електорального вибору громадян за результатами місцевих виборів 2020 року в Україні. *Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти. Матеріали наукової конференції, присвяченої 30-річчю від дня утворення кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет» / За заг. ред. проф. М. М. Вегеша і Ю. О. Остапця*. Ужгород : Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2021. С. 38–56.
9. Пащенко В. Закарпатський вибір: Політичний розвиток області 1989–2006 рр. через призму електоральної соціології. Ужгород : Вид-во «Карпатська вежа», 2008. 87 с.
10. Пащенко В. Політичне Закарпаття. 15 років вибору: Довідник. Ужгород : Видавництво О. Гаркуші, 2006. 136 с.
11. Пащенко В. 30 років розвитку Закарпаття: зміна поколінь та системи (1991–2021). Ужгород : Вид-во «Карпатська вежа», 2021. 145 с.

12. Політологія / А. Колодій, В. Харченко, Л. Климанська, Я. Космина. Київ : Ельга-Н, Ніка-Центр, 2000. 584 с.

13. Романюк А. Формування регіонального політичного процесу та його взаємовідносини із національним. *Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура. Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин та пандемії COVID-19»* / Відповідальні за випуск: В. І. Гиря., М. М. Вегеш. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2021. С. 168–173.

14. Федака С. Історія України: Серія 3. Модерна історія: Том 16: Розбудова держави 1996–2024. Ужгород : TIMPANI, 2024. 232 с.

Анотація

Панова А. О. Періодизація розвитку соціально-політичних процесів на Закарпатті (1991–2025). – Стаття.

Охарактеризовано періодизацію розвитку соціально-політичних процесів на Закарпатті упродовж 1991–2025 років. Констатовано, що регіональні соціально-політичні процеси на Закарпатті відбуваються під дією таких чинників: 1) історичним розвитком регіону; 2) географічним розташуванням; 3) етнічною та мовною різноманітністю; 4) економічними чинниками; 5) соціально-політичними чинниками; 6) особливостями соціально-політичних процесів на загальнонаціональному рівні; 7) російсько-українською війною.

Запропоновано комплексний критерій для виокремлення періодів соціально-політичного розвитку Закарпаття, який включає: електоральні процеси; домінування елітних угруповань у краї та формування регіональних політичних режимів; зміна президентів держави, яка впливала на внутрішню і зовнішню політику, ситуацію в регіонах; реформа децентралізації та зміна в системі місцевого самоврядування; соціальні потрясіння (Помаранчева революція, Революція Гідності); геополітична орієнтація держави; соціально-культурна динаміка (розвиток громадянського суспільства).

На основі вище вказаних критеріїв періодизації, виокремлено та охарактеризовано такі періоди розвитку соціально-політичних процесів на Закарпатті. Перший період: 1991–2004. Адаптація до нових умов незалежності, пошук особливого статусу та формування основних груп впливу на Закарпатті. Другий період: 2005–2010. Переформатування регіональної політики за наслідками Помаранчевої революції: демократизація, національне відродження, євроінтеграція. Третій період: 2010–2014. Зміна влади в регіоні, монополізація управлінських функцій центром, впровадження проросійського курсу. Четвертий період: 2014–2019. Трансформація регіональної політики, громадянського суспільства за наслідками Революції Гідності. П'ятий період: 2020–2025. Новітній етап розвитку краю, пов'язаний з завершенням першого етапу реформи децентралізації, великою війною та європейською інтеграцією.

Зроблено висновки, що суспільно-політичні процеси Закарпаття завжди розвивалися у тісній взаємодії із загальноукраїнськими: і Помаранчева революція, і Революція Гідності, і російсько-українська

війна 2022 р. знайшли відгук серед населення краю, а область в цілому зорієнтована на співпрацю з Європейським Союзом, зберігаючи при цьому свою самобутність та міжетнічну злагоду.

Ключові слова: Європейський Союз, Україна, Закарпаття, регіональний політичний процес, регіональний політичний режим, регіональні політичні партії, парламентські вибори, місцеві вибори.

Summary

Panova A. O. Periodization of development of socio-political processes in Transcarpathia (1991–2025). – Article.

The article aims to characterize the periodization of socio-political processes' development in Transcarpathia from 1991 to 2025. It is stated that regional socio-political processes in Transcarpathia take place under the influence of the following factors: 1) historical development of the region; 2) geographical location; 3) ethnic and linguistic diversity; 4) economic factors; 5) socio-political factors; 6) features of socio-political processes at the national level; 7) the russian-Ukrainian war.

A comprehensive criterion is proposed for distinguishing periods of socio-political development of Transcarpathia, including: electoral processes; dominance of elite groups in the region and the formation of regional political regimes; change of presidents of the state, which influenced domestic and foreign policy, the situation in the regions; decentralization reform and change in the system of local self-government; social upheavals (Orange Revolution, Revolution of Dignity); geopolitical orientation of the state; socio-cultural dynamics (development of civil society).

Based on the above-mentioned periodization criteria, the following periods of development of socio-political processes in Transcarpathia are distinguished and characterized. First period: 1991–2004. Adaptation to the new conditions of independence, search for a special status, and formation of the main groups of influence in Transcarpathia. Second period. 2005–2010: Reformatting of regional policy in the aftermath of the Orange Revolution: democratization, national revival, European integration. Third period: 2010–2014. Change of power in the region, monopolization of management functions by the center, implementation of a pro-russian course. Fourth period: 2014–2019. Transformation of regional policy, civil society in the aftermath of the Revolution of Dignity. Fifth period: 2020–2025. The latest stage of the region's development, associated with the completion of the first stage of the decentralization reform, the Great War, and European integration.

It is concluded that the socio-political processes of Transcarpathia have always developed in close interaction with the all-Ukrainian ones: both the Orange Revolution, the Revolution of Dignity, and the russian-Ukrainian war of 2022 found a response among the population of the region, and the region as a whole is oriented towards cooperation with the European Union, maintaining its originality and interethnic harmony.

Key words: European Union, Ukraine, Transcarpathia, regional political process, regional political regime, regional political parties, parliamentary elections, local elections.